

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA 1 (P1)

HUKURI 2013

MEMORANDAMU

TIMARAKA: 70

Memorandamu leyi yi na tipheji ta 9.

XIYENGE XA A: XIKAMBELANTWISISO**XIVUTISO XA 1****SWITSHURIWA SWA A NA B**

- 1.1 EPfalelani.√ (1)
- 1.2 Shivuri.√ N'wana wa yena i N'wa-Shivuri mana wa Kilimanjaro.√/I n'wana wa ka Xigalo loyi a tekiweke eka Shivuri.√ (2)
- 1.3 Magenge√, Crime√, Aggressive√ na Dlayani.√
(Mukamberiwa u ta nyika mavito mambirhi ntsena). (2)
- 1.4 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: A ndzi ta va ndzi nga tshikangi.√ A ndzi ta tiyisela ndzi dyondza xikolo leswaku ndzi ta kota ku tihanyisa.√
(Amukela na vonelo rin'wana na rin'wana leri twisisekaka). (2)
- 1.5 Ku lemukisa vanhu leswaku vugevenga a byi hakeri/pfuni nchumu.√/Muendli wa vugevenga u hetelela a khomiwa a ya pfaleriwa ejele.√
(Nhlamulo yin'we ntsena)
(Amukela na vonelo rin'wana na rin'wana leri twisisekaka). (1)
- 1.6 Tani hi muxengi a a lahla vuthala.√√/A a endlela leswaku swi nga tikombi leswaku hi yena a khomiseke nuna wa yena.√√
(Nhlamulo yin'we ntsena)
(Amukela na nhlamulo yin'wana na yin'wana leyi twisisekaka). (2)
- 1.7 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Hambu u famba ankoveni lundza ri ta vonaka.√√/Vugevenga kumbe vukhamba a byi hakeri.√√/Munhu loyi u n'wi tshembeke ngopfu a nga ku nghenisa ekhombyeni kumbe a nga ku dlaya, kumbe a nga ku xavisa.√√
(Amukela na dyondzo yin'wana na yin'wana leyi twisisekaka). (2)
- 1.8 Eka giredi ya kaye.√ Hikuva a a nga twisisi tidyondzo leti a a dyondzisiwa tona exikolweni.√/A a nga ri na nhloko yo olova.√/Tibuku a ti n'wi nonohela.√ (2)
- 1.9 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: Hikuva a a nyuherile. √√/Hikuva a a fumile.√√
(Amukela na vonelo rin'wana na rin'wana leri twisisekaka). (2)

- 1.10 1.10.1 A a nga twisisi tidyondzo leti a a dyondzisiwa tona exikolweni.√√/A a tsandzeka ku twisisa tidyondzo leti a dyondzisiwa tona exikolweni.√√ (2)
- 1.10.2 Loko u endla swo biha exihundleni, a swi endleki leswaku swi nga humeli ehandle.√√ (2)
- 1.11 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena leri twisisekaka. Xikombiso: Va nga va va khomiwile.√√/Va nga va va tidlayile hi ku chava ku khomiwa va yisiwa ejele kumbe ekhotsweni.√√/Va nga va va nga khomiwangi hikuva Kilimanjaro a nga va a nga va boxangi.√√
(Amukela na vonelo rin'wana na rin'wana leri twisisekaka). (2)
- 1.12 Mukamberiwa u ta nyika xitsundzuxo xa yena. Xikombiso: A ndzi ta n'wi tsundzuxa leswaku a hambana na xona hikuva swi nga n'wi ngenisa ekhombyeni.√
(Amukela na vonelo rin'wana na rin'wana leri twisisekaka). (1)
- 1.13 Mukhomiwa u va a endlile vukhamba/vugevenga.√√ /Mukhomiwa u va a onhile/ a tlurile nawu wa tiko/a onhile timfanelo ta vanhu van'wana.√√
Amukela na vonelo rin'wana na rin'wana leri twisisekaka). (2)
- 1.14 A.√ Leswaku u na nkani.√
LEMUKA: Mukamberiwa u kuma maraka na loko a tsarile ntsena letere ra nhlamulo leyi nga yona. (1)
- 1.15 Xitshuriwa xa A: Xi vulavula hi vugevenga na vukhamba, kasi Xitshuriwa xa B: Xi komba phorisa ri khomile munhu loyi ri n'wi boheke mavoko hi tinsimbhi.√√
(Amukela na vonelo rin'wana na rin'wana leri twisisekaka). (2)
- 1.16 Haswimbirhi swi vulavula hi vukhamba na vugevenga.√√/Eka switshuriwa haswimbirhi ku na munhu loyi a khomiwaka.√√
(Nhlamulo yin'we ntsena) (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NKOMISO/NKATSAKANYO WA NDZIMA**XIVUTISO XA 2****XITSHURIWA XA C**

MAHLAMULELO YA XIVUMBEKO XO XAXAMETA TIMHAKANKULU		
□ NKOKA WA MAHUNGU: NKOMISO/NKATSAKANYO WU FANELE KU KATSA TIMHAKA LETI LANDZELAKA:		
MINKUTLUNYA		MINTSHAHO
1. Vaakatiko va xavetela nhundzu yo yiviwa.√	(a)	Van'wana va xava swilo leswi xavisiwaka hi makhamba hi nxavo wa le hansi swinene.
2. Van'wana va rhurhela na ku fihla swigevenga emakaya.√	(b)	Van'wana va rhurhela swigevenga emakaya ya vona va tlhela va swi fihla leswaku swi nga khomiwi hi maphorisa.
3. Vanhu van'wana a va mangali milandzu emaphoriseni.√	(c)	Vanhu van'wana a va mangali milandzu emaphoriseni hi ku chava ku ya nyika vumbhoni ehubyeni ya nawu.
4. Vatirhelamfumo van'wana va lava ku fuma hi ku hatlisa/va na makwanga.√	(d)	Vatirhelamfumo van'wana va lava ku fuma hi ku hatlisa ...
5. Vaakatiko a va sirheleli ku ringana nhundzu ya vona.√	(e)	Loko yindlu yi nga sirheleriwangi ku ringana, makhamba ya kokeka rinoko ku tshova na ku phanga nhundzu hikuva swa va olovela.
6. Vahlapfa lava pfumalaka mapapila ya vutitivisi/mapasi va endla vugevenga.√	(f)	Van'wana vatirhi va Ndzawulo ya Xikaya va xavisela vahlapfa mapapila ya vutitivisi ya vuxisi, kasi vahlapfa swa va olovela ku tinghenisa eka vugevenga hi ku tiva leswaku maphorisa a va ...
7. Vanhu va lwela switulu swa vurhangeri.√	(g)	Ku lava switulu swa vurhangeri swi endla leswaku vanhu van'wana va xava swigevenga leswaku swi dlaya lava phikizanaka na vona.
8. Ku pfumaleka ka mintirho ka hoxa xandla.√	(h)	Van'wana loko va lava mintirho kutani va nga yi kumi, va tinghenisa eka vugevenga.
9. Makhamba ya vevukiseriwa swigwevo naswona va tiphina emakhotsweni.√	(i)	Ndzawulo ya vululami yi vevukisa swigwevo masiku lawa. Tlhandlakambirhi, vabohiwa va khomiwa onge vo va mandza ...

[Ntsengo wa marito = 77]

Nkoka wa mahungu (N) = √√√√√√√√ (7)

Matirhiselo ya ririmi (R) = √√√ (3)

[Nkombo wa timhakankulu ntsena.]

KUMBE

MAHLAMULELO YA XIVUMBEKO XA NDZIMANA

- NKOKA WA MAHUNGU: NKOMISO/NKATSAKANYO WU FANELE KU KATSA TIMHAKA LETI LANDZELAKA:

Vaakatiko va xavetela nhundzu yo yiviwa.√ Van'wana va rhuhela na ku fihla swigevenga emakaya.√ Vanhu a va mangali milandzu yo pfinyiwa.√ Vatirhelamfumo van'wana va lava ku fuma hi ku hatlisa/va na makwanga.√ Vaakatiko a va sirheleli ku ringana nhundzu ya vona.√ Vahlapfa lava pfumalaka mapapila ya vutitivisi/mapasi va endla vugevenga.√ Vanhu va lwela switulu swa vurhangeri.√ Ku pfumaleka ka mintirho ka hoxa xandla.√ Makhamba ya vevukiseriwa swigwevo naswona va tiphina emakhotsweni.√

[Ntsengo wa marito = 76]

Nkoka wa mahungu (N) = √√√√√√√√ (7)

Matirhiselo ya ririmi (R) = √√√ (3)

[Nkombo wa timhakankulu ntsena.]

Makoreketelo ya nkomiso:

Nkomiso wu fanele ku koreketiwa hi ndlela leyi landzelaka:

- **Maavelo ya timaraka:**

- Timaraka ta 7 i ta minkutlunya ya 7: **N (7)** (Maraka yin'we hi nkutlunya)
- Timaraka ti3 i ta ririmi: **R (3)**
- Ntsengo wa timaraka: **10**

- **Maavelo ya timaraka eka ririmi:**

- Minkutlunya ya 1–3 leyi nga yona: Nyika maraka yin'we.
- Minkutlunya ya 4–5 leyi nga yona: Nyika timaraka timbirhi.
- Minkutlunya ya 6–7 leyi nga yona: Nyika maraka tinharhu.

LEMUKA:

- **Xivumbeko:**

- Hambiloko nkomiso wu tsariwile hi xivumbeko xo hoxeka wu fanele ku hlahluviwa.
- Hambiloko nkomiso wu tsariwile hi ndlela ya minkutlunya kumbe ndzimana wu fanela wu nga onhi mongo wa mahungu ya wona.

- **Ntsengo wa marito:**

- Vakamberi va languteriwa ku kambisisa ntsengo wa marito lama tirhisiweke.
- Ku nga susiwi timaraka loko mukamberiwa a nga kombisangi ntsengo wa marito lama tirhisiweke kumbe ya kombisiwile hi ndlela yo hoxeka.
- Loko ntsengo wa marito wu hundzisiweke, hlaya ku fika eka marito ya 5 lawa ku hundzisiweke hi wona, kutani u nga tekeli enhlokweni lama nga ta landzela eka nkomiso.
- Minkomiso yo koma ngopfu kambe yi ri na minkutlunya hinkwayo leyi lavekaka **a yi fanelangi** ku xupuriwa.

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 10

XIYENGE XA C: NTIVORIRIMI NA MATIRHISELO YA RIRIMI**XIVUTISO XA 3****XITSHURIWA XA D**

- 3.1 Ku ya tivonela ndhawu hi yexe.√√ (2)
- 3.2 Mukamberiwa u ta tirhisa rito '**swinene**' endzeni ka xivulwa leswaku ri humesela erivaleni nhlamuselo yo hambana na ku komba ku va swilo swi ri kahle.
Xikombiso: Ekhubenyi wa ka Rhangani a ku tele swinene.√√ (2)
- 3.3 Vaaki va vuswikoti bya le henhla swinene va akile ndhawu ya hina.√√ /Vaaki va vuswikoti bya le henhla swinene hi vona va akeke ndhawu ya hina.√√
(Nhlamulo yin'we ntsena) (2)
- 3.4 Ku koka rinoko ra vaamukeri va hungu.√ /Ku endlela leswaku vaamukeri va hungu va hatlisa va endzela ndhawu leyi.√
(Nhlamulo yin'we ntsena). (1)
- 3.5 Swi komba leswaku onge ndhawu yo saseka hi ku akiwa/maakelo ko va yoleyi ntsena.√√
(Amukela na nhlamulo yin'wana na yin'wana leyi twisisekaka) (2)
- 3.6 Mukamberiwa u ta tsala matitwelo ya yena. Xikombiso:
Xa ndzi vilerisa, hikuva va navetisa ndhawu ya vona va ri karhi va sandza kumbe ku tekela tindhawu tin'wana ehansi.√
Xa ndzi tsakisa, hikuva xi kombisa ku saseka ka ndhawu leyi.√ /Xi kombisa mbhukuto eka vhiki rolero na mali leyi munhu a hlayisaka yona.√
(Nhlamulo yin'we ntsena)
(Maraka i yo seketela ntsena)
(Amukela na nhlamulo yin'wana na yin'wana leyi twisisekaka) (1)

(1)
[10]

XIVUTISO XA 4**XITSHURIWA XA E**

- 4.1 Nhloko ya xikolo u le hofisini ya yena u le ku tirhiseni ka lepithopo ku nghenisa/ku kuma vuxokoxoko bya xikolo.√√
(Amukela na nhlamulo yin'wana na yin'wana leyi twisisekaka). (2)
- 4.2 Ku koka rinoko ra lava nghenaka ehofisini ya nhloko ya xikolo leswaku va ta kota ku swi tiva leswaku hi yena nhloko ya xikolo.√
(Amukela na nhlamulo yin'wana na yin'wana leyi twisisekaka). (2)
- 4.3 B.√ /Wa le xikarhi.√
LEMUKA: Mukamberiwa u kuma maraka na loko a tsarile ntsena letere ra nhlamulo leyi nga yona. (1)
- 4.4 Fayili,√ Tibuku,√ khomphyutara√ na swin'wana leswi nga tirhisiwaka ku hlayisa vuxokoxoko bya xikolo.
(Tinhlamulo timbirhi ntsena.) (2)
- 4.5 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena leri twisisekaka. Xikombiso: U komba ku tibumabumela hikokwalaho ko va a ri na lepithopo leyi nga ya yena.
Amukela na mavonelo yan'wana na yan'wana lawa ya twisisekaka). (1)
- 4.6 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: Yi hunguta nkarhi wo endla swo karhi. Yi fikisa mahungu hinkarhi wolowo eka lava u ti hlanganisaka na vona.√√
(Amukela na nhlamulo yin'wana na yin'wana leyi twisisekaka). (2)

[10]**XIVUTISO XA 5****XITSHURIWA XA F**

- 5.1 Nhl.√ (1)
- 5.2 Tsundzuka.√ /Anakanya.√
(Nhlamulo yin'we ntsena) (1)
- 5.3 Hikokwalaho ko va ndzi nga swi lavi ku ya bolela ejele, sweswo a ndzi nge swi endli.√√ /Hikokwalaho ka leswi ndzi nga swi laviki ku bolela ejele, sweswo a ndzi nge swi endli.√√
(Nhlamulo yin'we ntsena) (2)

- 5.4 **-etel-** xilandzi lexi xi tirha ku vumba rhavi ra xivuyevuyeye.√ Xi tirhile ku kombisa leswaku mhaka leyi yi endliwa hi ku vuyelela.√ (2)
- 5.5 D.√ /Ku heta nkarhi wo leha a nga endzeli muti wo karhi.√
- LEMUKA: Mukamberiwa u kuma maraka na loko a tsarile ntsena letere ra nhlamulo leyi nga yona. (1)
- 5.6 Mukamberiwa u ta kombisa leswaku a ta xi tirhisa loko swi te yini. Xikombiso: A ndzi ta xi tirhisa loko ndzi vona munhu loyi a pfunaka van'wana kambe a helela hi ku wela ekhombyeni.√ (1)
- 5.7 **Mbulwa** u yile emahlweni a n'wi vutisa a ku: **'Homu** u yi fuwile kwihi hikuva wena u lo fuwa timbuti ntsena?' (2)
- LEMUKA: Mukamberiwa u kuma timaraka loko a lulamisile xivulwa hinkwaxo. (2)
- NTSENGO WA XIYENGE XA C: 30**
NTSENGO HINKWAWO: 70